

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Олександр КУЧЕРУК (Київ)

ДО ІСТОРІЇ СИМВОЛІКИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Як відомо, Організація Українських Націоналістів (ОУН) була створена на початку 1929 р. внаслідок об'єднання кількох націоналістичних організацій на Першому конгресі українських націоналістів у Відні.

Досить швидко постало питання про організаційні емблему, гімн та прапор, хоча на установчому Конгресі це питання не розглядалося і не було зафіксовано в Устрої (статуті) організації. Доречно зауважити, що і в подальшому статуті ОУН не нормували організаційної символіки. При потребі приймалися окремі ухвали Проводу чи інших уповноважених на те органів ОУН.

У офіційному органі Проводу Українських Націоналістів журналі “Розбудова Нації” (число 6–7, 1929 р.) в офіційній частині опубліковано “Звідомлення ч.4”:

“І. Розписуємо конкурс на:

- а) прапор Організації Українських Націоналістів;
- б) гімн Українських Націоналістів (текст і музика);
- в) відзнаку для членів О.У.Н.

ІІ. Умови конкурсу слідуючі:

- 1) у конкурсі можуть взяти участь і не члени О.У.Н.
- 2) найліпші проекти будуть нагороджені слідууючо: а) прапор – К[рон] ч[еських] 300; б) гімн – К[рон] ч[еських] 500; в) відзнака – К[рон] ч[еських] 200.
- 3) нагороди визначатиме окрема комісія, покликана Проводом.
- 4) нагороджені проекти переходять на власність Проводу Українських Націоналістів.
- 5) речинець надсилки проектів кінчиться з днем 30 вересня 1929 р.
- 6) проекти надсилати на адресу Секретаріату Проводу або Редакції “Розбудови Нації”¹.

Склялося так, що термін закінчення конкурсу не був дотриманий, перше повідомлення ПУН про наслідки конкурсу опубліковано в “Розбу-

¹ Офіційна частина. Провід Українських Націоналістів: Звідомлення 4 // Розбудова Нації. – 1929. – Ч.6–7: Червень–липень. – С.217.

дові Нації” 1932 р. На жаль, нічого не відомо ні про склад конкурсної комісії, ні які й скільки проектів надійшло на конкурс. Лише з повідомлення про затвердження герба можна довідатися, що на конкурс надійшло кілька проектів.

У числі 1–2 “Розбудови Нації” за 1932 р. опубліковано в офіційній частині рішення Проводу про затвердження емблеми ОУН та тексту гімну.

“І. Подаємо до відома членству ОУН, що з надісланих проектів відзнаки-гербу ОУН прийнято проект, поданий артистом маляром проф. Р.Лісовським. Репродукцію відзнаки-гербу подаємо окремою відбиткою як прилогу до біжучого числа “Розбудови Нації”.

ІІ. Принятий герб ОУН буде уживаний як відзнака для членів ОУН на прапорі, печатках, фірмових блянкетах, на окладинці офіційного органу ОУН, тощо, отже всюди там, де йде про офіційний виступ ОУН на зовні.

ІІІ. Из надісланих проектів тексту гімну ОУН прийнято проект, поданий одним із наших найвизначніших поетів (Олесь Бабій – автор), що запрошений у в'язницю в тюрмі. Слова прийнятого гімну є наступні:

Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнет² і гнів на ворогів.

І ось ідем у бою життєвому,
Міцні, тверді, незломні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець, той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати.
Заплатою нам радість³ боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Ніж в путах жити мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди;
Не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьожовтим прапором свободи
Зєднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду для усіх єдину
Наш гордий клич народів несе:
Батьківщині будь вірний до загибелі
Нам Україна вища понад все!

² В архівному тексті замість “гнет” – слово “бунт”.

³ В архівному тексті замість “радість” – слово “розкіш”.

Веде нас в бій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий та приказ:
Соборная Українська Держава
Міцна й одна від Сяну по Кавказ.

IV. На вище подані слова гімну ОУН розписуємо конкурс на музику.
Умови конкурсу наступні:

1. У конкурсі можуть взяти участь і нечлени ОУН.
2. Принятий найліпший проект буде нагороджений квотою К[рон] ч[еських] 500.
3. Про прийняття проекту рішить Провід ОУН на підставі оцінки окремої комісії, покликаної Проводом, з рядів фахівців.
4. Нагороджений проект переходить на власність Проводу Українських Націоналістів.
5. Речинець надсилки проектів минає з днем 30.V.1932. Однак є бажаним, щоб ті особи, що думають взяти участь у конкурсі, повідомили нас про це заздалегідь, уже у хвили, коли таке рішення повзяли, без огляду на виконання своєї праці (при таких повідомленні не треба подавати правдивих назвиск, а псевдоніми). Це дасть змогу зорієнтуватися в кількості майбутніх проектів і або скорше закінчити конкурс, коли б усі заповіджені проекти вплинули скорше, або навпаки, продовжити остаточний речинець, коли б не всі проекти своєчасно наспіли.
6. Проекти і переписку надсилати на адресу: “Rozbudova Nacii”, Praha-Smihov, Poštovní schřínka č. 37. ČSR”⁴.

На конкурс було подано кілька проектів гімну під девізами чи псевдонімами. На оригіналах поданих текстів дати не вказувалися, усі вони написані від руки, чорним чорнилом чи олівцем. У справі також знаходиться текст О.Бабія, що був визнаний переможцем, видрукуваний додатково на окремому аркуші на друкарській машинці.

Під девізом “А–Б” пропонувалися такі слова:

Проект гімну Українських Націоналістів

Нехай реве ворожа хмара:
Вона завзятим не страшна!
На кривду – чин! На злочин – кара!
На гніт – ненависть вогняна!

До нас, все горде і відважне!
Вперед, від кволих і нікчем!
Ми осягнемо недосяжне
Незломним духом і мечем!

Інший проект надійшов під девізом “С”:

⁴ Від Проводу ОУН // Розбудова Нації. – 1932. – Ч.1–2: Січень–лютий. – С.29–30.

Гимн ОУН

О, Україно! Хай нас людство судить, –
Тобі одній – думки і кожен рух!
Твоїм щитом – гарячі наші груди,
Твоїм мечем – ці мільйони рук!

За ясні зорі і за тихі води
Твоїх степів, спустошених огнем
Світи запалим, стопчемо народи!!
О, Україно! Слухай, ми ідем!..

Проект під девізом “К.В.”:

Український марш

Доволі німої покори!
Доволі прохань і жалів!
Не будем носити окупи
На батьківській рідній землі!!

В неволі Дніпро і Карпати –
Гартуйтеся, серця насталіть!
Іде Український Диктатор
Для волі майбутніх століть!

З Амуру, з Кубані, з Кавказу,
З-над Сяну і Тиси-ріки, –
Послушні одному приказу
Повстануть залізні полки!!

Єдиним жагучим девізом:
Зітрімо кордони-Збручі!!
Держава – це кров і залізо...
Свобода – це вістря мечів.

Здригне і Москва, і Варшава,
З-над Прута Румун утече, –
Велика могутня держава –
Єдина, народним кличем!

Ще один проект під псевдонімом К.Кубанець (очевидно, того ж автора)
був варіантом вищенаведеного тексту:

Гімн українських націоналістів

Доволі рабської покори!
Доволі прохань і жалів!
Не будем носити окупи
На батьківській рідній землі!

Не довго нас будуть топтати
 Волохи, Ляхи, Москалі, –
 Встає Український Диктатор
 Для волі майбутніх століть!
 З Амуру, з Кубані, з Кавказу
 З-над Сяну і Тиси-ріки, –
 Лиш Його, – одному приказу
 Послушні незламні полки.
 Єдиним, жагучим девізом: –
 “Затерти кордони-Збручі!”
 Фортуна – це Кров і Залізо!
 Ми щастя – свого ключі!
 Одно нам залишилось право –
 Це кріс і граната в руці.
 У першу пробоеву лаву
 Ставайте, одважні борці.
 Розколе московську темряву
 Архангел огненным мечем!
 Могутня Велика Держава! –
 Єдиним народнім кличем.

Затвердженою емблемою (гербом) ОУН є стилізований золотий тризуб, у якого середній елемент у формі двосічного меча – за ним закріпилася назва “націоналістичний тризуб”. Цей знак поміщено на щиті білого кольору з золотою смужкою по краю щита. З часом емблема зазнала незначних доопрацювань, зокрема колір щита був замінений з білого на синій.

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

Мал. 1. Емблема ОУН
 на обкладинці часопису
 “Розбудова Нації”

На оголошений додатковий конкурс музики гімну в наступні місяці надійшло кілька варіантів, які були розглянуті комісією і найвдаліші (на думку комісії) – опубліковані того ж року у “Розбудові Нації”.

Цитуємо: “4. а) На розписаний конкурс на музику до прийнятого гімну-маршу ОУН (“Зродились ми великої години...”) вплинуло в установленому речинці 5 проектів. Ті проекти оголошуємо в біжучому числі “Розбудови Нації”, без подання прізвищ авторів. Заразом даємо можливість нашим членам та симпатикам висловити свій погляд про ті проекти, а то ще до скликання конкурсної комісії (приблизно 15.Х. б.р.)...”⁵

Остаточний варіант гімну, що був затверджений Проводом, опублікований без жодного коментаря чи повідомлення на вклейці у 3–4 числі “Розбудови Нації” 1934 р.

⁵ Офіційна частина. Від Проводу ОУН // Розбудова Нації. – 1932. – Ч.7–8: Липень–серпень. – С.54–55.

Прізвище автора мелодії, композитора та диригента О.Нижанківського, як і автора слів О.Бабія, не зазначалося.

У квітні 1933 року Є.Коновалець у листі до Є.Онацького писав стосовно маршу: “надсилаю Вам проект маршу українських націоналістів, який видається мені більш вдалим від того, що ухвалено в Празі, проти якого я протестую. Прошу дуже читатися у цей другий... До цих слів написано музику в Бельгії. Всі погоджуються, що музика гарна, сильна. Але мушу признатися, що українцям вона трохи чужа, а головню тяжка до виконання. Я переслав усе до Праги і просив, щоб знайшовся хтось та виправив музику, чи написав нову...”⁶ Ця ініціатива Є.Коновальця залишилася не реалізованою.

Якщо герб та гімн були визначені та затверджені, то прапор ОУН у 30-х роках з невідомих причин не був остаточно затверджений, хоча, згідно з ухвалою Проводу, передбачалося створення організаційного прапора, бо затверджуючи у 1932 р. герб ОУН, Провід повідомляв, що він має бути “на прапорі, печатках, фірмових бланкетах” тощо.

У підпільних умовах, в яких довгі роки діяла ОУН, використовувати прилюдно та навіть зберігати прапор було складно. Відомо, що прапор ОУН вільно використовувався у 1938–1939 рр. на Закарпатті як прапор парамілітарної організації “Карпатська Січ”, що зафіксовано на багатьох світлинах того часу, зокрема на світлині проведення з’їзду “Січі” 1938 р.

На IV Великому Зборі Українських Націоналістів у 1955 р. прийнято Правильник церемоніалу, де подано опис емблеми, прапора та печатки ОУН: “Прапор ОУН є блакитний, зі золотим тризубом з мечем в центрі полотнища. Довжина полотнища 6 одиниць, широта 4 одиниці (виміри полотнища 120 x 120 см). Тризуб вміщений в центрі”⁷.

Остаточно організаційний прапор ОУН було затверджено 1964 р. на V Зборі Українських Націоналістів, про що у звітних документах повідомлялося так:

“I. Прапор Організації Українських Націоналістів.

Прапором Організації Українських Націоналістів і її бойових формацій в Україні був блакитний прапор з золотим Тризубом з мечем, уміщеним в центрі полотнища. Під цим прапором ОУН і її військова формація – Карпатська Січ – ішла від перемоги до перемоги й від жертви до жертви. У 25-ліття Зриву Карпатської України, V ВЗУН приймає на вічні часи для ОУН, як її прапор, – блакитний прапор з націоналістичним Тризубом у центрі”⁸.

Після розколу ОУН і утворення у 1941 р. ОУН-революційної⁹ на чолі з С.Бандерою остання на своєму II ВЗУН у Кракові у квітні 1941 р.

⁶ *Онацький Євген. У вічному місті: записки українського журналіста. Роки 1931–1932.* – Торонто, 1981. – С.373.

⁷ Архів ОУН. Витяг з Правильника церемоніалу (серпень 1955 р.).

⁸ Два етапи. Матеріали П’ятого і Шостого Великих зборів українських націоналістів. – Б.м., 1966. – С.60.

⁹ ОУН під проводом С.Бандери, не визнаючи права ОУН під керівництвом А.Мельника на використання назви ОУН, все ж для виокремлення використовувала приставку до абрєвіатури ОУН – революційна, самостійників-державників, бандерівців.

прийняла серед іншого спеціальні “Окремі постанови”, якими затверджено новий прапор та скасовано використання емблеми “націоналістичний тризуб”.

“Зовнішні форми, вживані в Організації, не були до цього часу узгоднені в однорідний і зобов’язуючий спосіб. Вводиться в цьому напрямі деякі точніші устійнення й зміни відносно зовнішніх символів та організаційного привіту.

1. Організацію обов’язує тільки загально-національний Тризуб Володимира Великого в формі, введеної Центральною Радою. Касується звичай вживати Тризуба з мечем як відзнаки Організації.

2. ОУН уживає свого окремого організаційного прапору чорної й червоної краски. Уклад і обов’язуючі пропорції будуть ухвалені окремою комісією”¹⁰.

Характерно, що спочатку чорна смуга була вгорі, а нижня – червона, але вже досить швидко порядок кольорів було змінено: червоний – згори, чорний – внизу.

Таким чином, ОУН-р відмовилася від офіційної емблеми ОУН, яка використовувалася в період, коли єдиною ОУН керував Є.Коновалець.

До речі, закиди, що державний тризуб “зіпсований” поєднанням з мечем, робилися УНРівським емігрантським середовищем ще на початку 30-х років. Але подібні звинувачення були справою ближчою до конфронтації, ніж до практики творення емблем українських організацій. Так, ніхто не заперечував проти емблем Пласту, де тризуб переплітався з лілією, чи “Сокола”, емблема якого поєднувала тризуб з птахом.

Досить швидко практика діяльності показала необхідність мати власну емблему. Автором первісного варіанту емблеми ОУН-р був Р.Лісовський, який у 1932 р. створив емблему ОУН. На жаль, нам не відомі якісь організаційні ухвали ОУН-р про затвердження організаційної емблеми – коло, обведене тонкою смугою, в яке вписано рівносторонній трикутник, вершиною до низу, де розміщено стилізований хрест, нижній промінь якого витягнутий у вигляді леза меча; в сегментах кола вміщено літери ОУН, О – вгорі, У – ліворуч, Н – праворуч. У центрі хреста – тризуб. Найраніше зображення емблеми відомо на документі, що датується 30 липня 1941 р.

Недатований документ за літо 1941 р. “Членам, симпатикам і прихильникам ОУН” за підписом Крайового провідника містить такий опис емблеми: “Організаційним знаком є: Чорний рівнораменний трикутник підставкою в гору, на ньому

Мал. 2. Емблема ОУН-р з документа від 30 липня 1941 р.

¹⁰ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. – Б.м., 1955. – С.44.

червоний хрестомеч, на хрестомечі золотий Тризуб. Над підставкою буква “О”, по лівій стороні знамени трикутника буква “У”, по правім “Н” (разом ОУН). Трикутник вміщений на золотому полі”¹¹.

Ідея організаційного червоно-чорного прапора і емблеми ОУН-р “відштовхувалися” від концепції ідеолога ОУН Ю.Вассияна (треба зазначити, що саме Ю.Вассиян перед початком Другої світової війни за дорученням Проводу розробив проект Конституції України).

Б.Гошовський, один з приятелів Ю.Вассияна, розповідає, що коли “...у вересні 1939 року почалася німецько-польська війна, Ю.Вассиян опинився в Кракові під німецькою окупацією. Тут доводилося часто зустрічатися з ним і дискутувати на різні теми. У часі одної дискусії ранньою весною 1941 року ми знову говорили про “ієрархію в синтезі життя” – про землю, кров і духа і тоді Вассиян згадав знову про свою концепцію українського національного прапора – і саме тоді я сприйняв цю його концепцію куди глибше, як 4 роки тому – влітку 1937 року в Бродах. Вона мене просто таки захопила і чи не наступного вже дня в часі чергового спільного обіду із Степаном Ленкавським¹² в одному з краківських ресторанів я розказав йому цю Вассиянову концепцію прапора”¹³.

Б.Гошовський подає опис проекту прапора Ю.Вассияна: “чорний трикутник (непрямокутний) – символ землі, червоний хрест на ньому – символ крові, у перехресті хреста блакитний круг – символ духа. А на блакиті круга – золотий тризуб”¹⁴.

Про ці ж події розповідає активний діяч ОУН-р М.Климишин: “Одного дня сидів один з малярів (Р.Лісовський. – О.К.) із Е.Козаком, чекаючи на інших у “Полтаві”¹⁵, й виявив охоту взяти участь у конкурсі на прапор ОУН, але ще не має ідеї. Е.Козак нашкіцував злегка свій помисл і це подобалося тому маляреві, але сказав, що це не його ідея. Тоді Е.Козак упевнив його, що він не має претенсій до того, ані не хоче брати участі в конкурсі й тому, якщо він це гарно оформить, може подавати як свій проект. Він погодився і так зробив. Той проект прийнято і він тепер є прапором ОУН з червоно-чорною краскою, які визначають український чорнозем зрошений червоною кров’ю героїв – борців за волю України”¹⁶.

Після відновлення діяльності та легалізації структур в Україні ОУН провела свій перший в Україні, а взагалі – XII Великий збір українських націоналістів, де прийняла серед іншого Статут ОУН, що 24 вересня

¹¹ Відновлення Української Держави в 1941 році: Нові документи і матеріали. – К., 2001. – С.46.

¹² Ленкавський С. – один з прихильників С.Бандери, член Революційного Проводу ОУН.

¹³ Гошовський Б. Хто ж автор нової концепції Українського Національного Прапора? // Календар-альманах “Нового шляху” на 1985 рік. – Торонто, 1984. – С.40.

¹⁴ Його ж. Мислитель, ідеолог, публіцист // Вассиян Ю. Твори. – Торонто, 1972. – Т.1: Степовий Сфінкс. – С.24.

¹⁵ “Полтава” – назва кав’ярні в Кракові, де збиралися українці.

¹⁶ Климишин С. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т.1. – С. 300.

1993 р. був зареєстрований Міністерством юстиції України. Статут у пункті 1.5 визначав – “ОУН використовує власну символіку: прапор, вимпели, емблеми тощо, які є її символами і відмітними знаками, затверджені Проводом ОУН та зареєстровані у порядку передбаченому чинним законодавством України”¹⁷. Тоді ж у Мініюсті зареєстровано емблему та прапор ОУН. Емблема – традиційна, з 1932 р., але вміщена на щит синьої барви, обведений золотою смужкою по периметру. Прапор затверджено ідентичний ухваленому у 1964 р. Сучасне українське законодавство не вимагає від громадських організацій та політичних партій офіційної реєстрації гімну. ОУН в Україні до сьогодні використовує “Марш українських націоналістів” як свій гімн.

ОУН-р (або ОУН-бандерівців) не формалізувала своє становище в Україні, не зареєструвалася ні як політична партія, ні як громадська організація і, відповідно, не легалізувала свою символіку.

Натомість за ініціативою і силами представників ОУН-р у 1993 р. створено політичну партію під назвою Конгрес Українських Націоналістів (КУН), яка відтоді легально діє в Україні. В основу емблеми КУН покладено емблему ОУН-р 1941 р., яку обведено подвійним колом, між лініями якого розташовано круговий напис: “Конгрес Українських Націоналістів”. Внизу напис розділяє шестипроменева “сніжинка”.

Прапор КУН також взятий від ОУН-р. Це прямокутне полотнище, поділене на дві рівновеликі горизонтальні смуги – червону та чорну, верхня смуга червона.

Інколи, навіть у поважних авторів, можна зустріти твердження, що символіка ОУН-р використовувалася як символіка УПА, що абсолютно не відповідає істині. УПА використовувала виключно державний тризуб.

Символіку ОУН використовують з певними відмінами і поєднанням з іншими символами у своїх емблемах українські ідеологічно споріднені організації в діаспорі та в Україні.

¹⁷ Статут Організації Українських Націоналістів (ОУН). – К., 1993. – Арк.1 (машинопис).